
TÜRKİYE'DE DEMOKRASİ FAALİYETLERİ

Yrd.Doç.Dr.Dursun GÖK*

"Türk Milleti'nin yaratılış ve karakterine en uygun yönetim şeklinin Cumhuriyet olduğunu" belirten Büyük Önder Mustafa Kemal Paşa, Türk Milleti'nin tarihin çok eski devirlerinden beri demokrat bir yapıya sahip olduğuna işaret ediyordu. Türk Devleti'nin kuruluş safhasındaki Boy ve Bodun teşkilatlarına baktığımızda; Boy ve Bodun Beylerinin seçimle iş başına geldiklerini görmekteyiz. Oğuzlar'da memleket meselelerinin görüşüldüğü "Tirnek-Dernek" ler vardı. Yani Türkler meselelerini görüşmeler ve danışmalarla çözmekteydiler. Asya Hunları'nda, Göktürkler'de, Uygurlar'da, Hazarlar'da hem Devlet Meclisleri hem de Halk Meclisleri bulunuyordu. Bu meclislerin bulunması elbette bu günkü anlamda bir demokrasinin var olduğunu göstermese de; demokratik bir yapının da var olduğunu işaret etmektedir.

Türklerde demokrasinin gelişme sürecinde Osmanlı Devleti'ndeki Saltanat sisteminden Meşrutî sisteme geçiş bir dönüm noktası olarak 1876 tarihinde kendini göstermektedir. 23 Aralık 1876 tarihi Anayasaya geçiş tarihidir. Bu tarihte Kanun-i Esasi ilan edilmiştir. Sultan II. Abdülhamid tarafından kurulan Anayasa Komisyonu Belçika ve Prusya Anayasalarından da faydalanarak Kanun-i Esasi'yi hazırlamış ve bu tarihte ilan edilmiştir.¹ İlan edilen Anayasa egemenlik hakkını tamamen halka vermemiştir. Çünkü Anayasanın 3.maddesine göre Saltanat Halifelikle birlikte Osmanlı sülalesinden ekber evlada aitti. 4. maddeye göre Padişah, İslâm dininin koruyucusu ve Osmanlı halkının hükümdarıdır. 46. maddeye göre meclis üyeleri Padişah'a bağlılık yemini etmektedirler. Bu Anayasa Padişah'a büyük yetkiler tanımıştır. Yaptığı işlerden hükümdar sorumlu

---

* Fen-Edebiyat Fakültesi, Öğretim üyesi.

¹ Orhan Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, İstanbul 1982,s:55
Düştur I.Tertip,Cilt 4,s.4

tutulmamaktadır. Padişah Anayasaya göre Hükümetin de başıdır. Sadrazam, Şeyhülislâm ve Heyet-i Vükelâ'nın tayin edilmesi veya azledilmesi Padişah'ın yetkisindedir. 1876 Anayasasına göre iki meclis vardır; birisi "Heyet-i Ayan" diğeri "Heyet-i Mebusan"dır Bu iki meclis "Meclis-i Umumi" olarak adlandırılmıştır. Heyet-i Mebusan üyeleri ellibin erkek nüfusa bir mebus düşecek şekilde dört yılda bir seçilmekte. Heyet-i Ayan üyeleri ise Mebuslar Meclisi üyelerinin üçte biri oranında Padişah tarafından atanmaktaydı. Anayasanın 61. ve 62. maddelerine göre üst düzey yöneticiler ile Patrik, Hahambaşı, Kazaskerler ve diğeri 40 yaşını doldurmuş devlet görevlileri ömür boyu Ayan Meclisi üyeliğine Padişah tarafından atanabiliyorlardı.

1876 Anayasası devletin bütünlüğü açısından resmi dilin Türkçe olduğunu ve Türkçe bilmeyenlerin mebus olamayacaklarını, meclis görüşmelerinin de Türkçe yapılacağını 57. maddeyle hükme bağlamıştır. Meclis üyeleri görüşlerini serbestçe bildirirler ve görüşlerinden dolayı sorumlu tutulamazlardı. Anayasaya göre Bakanlar Kurulu kanun yapma yetkisine sahiptir. Ancak yapılacak kanunlarla ilgili Padişah'tan izin alınacaktır. 1876 Anayasasında egemenlik kavramı Padişah tarafından kullanılmaktadır. Kuvvetler ayrılığı yoktur. Yürütme ve yasama kuvvetlerinin başı da Padişah'tır. Padişah Sadrazamı (Başbakanı) ve vekilleri atama veya azletme yetkisine sahiptir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbiyle birlikte Anayasanın uygulamaktan kaldırılması ve meclisin tatil edilmesiyle birlikte II. Abdülhamid'in mutlak yönetimi başlamış ve 1908 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihte Anayasanın tekrar yürürlüğe konulmasıyla birlikte 1909 yılında Anayasada bazı değişiklikler yapılmıştır. Yapılan bu değişikliklerle Padişahın yetkilerinin bir kısmı meclise devredilmiştir. Meclis ve Hükümet Padişah'tan öncelikli hale getirilmiştir. Yapılan değişiklikle Padişahın Meclis-i Umumi'de yemin etmesi sağlanmıştır. Osmanlı vatandaşlarının şahsi hürriyetlerinde ve imzalanacak antlaşmalarda Meclis-i Umumi'nin tasdik etmesi şartı getirilmiştir. Padişah başbakanı tayin ediyor ancak bakanların seçimine müdahale etmiyordu. Bakanları başbakan seçiyor ve hükümdarın onayına sunuyordu. Hükümet Padişah'a karşı değil meclise karşı sorumlu hale getirilmiştir. Böylece Padişahın hükümet üzerindeki etkisi de azaltılmış ve meclisin denetimi sağlanmıştır. Kanun yapma hakkı da Padişah'tan izin alınmaksızın hükümet ve Meclis-i Umumi'ye verilmiştir. Padişah kendisine verilen kanunları iki ay içinde ya onaylayacak yada meclise iade edecektir.

1909 yılında Anayasada yapılan bu değişiklikler sonraki yıllarda da devam etmiştir. Ancak bu değişiklikler demokrasinin gelişmesi yönünde değil tersine geriye dönüş şeklinde olmuştur. Mesela 1915 yılında yapılan

değişiklikle Padişah'ın meclis karşısındaki yetkileri arttırılmıştır. Meclisin açılması, süresinin uzatılması, belli bir süre tatil edilmesi hakları Padişah'a tekrar verilmiştir. 1916 yılında yapılan değişiklik ile "Hakimiyet" (Egemenlik) hakkı 1876 Anayasasında olduğu gibi Padişah'ın eline geçmiştir. Yasama gücünün kontrolü, meclisin feshi ve dört ay içinde seçime gidilmesi yetkilerinin kullanılması Padişah'a verilmiştir.²

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra başlayan Millî Mücadele dönemi Türk Milleti'nin tarihinde ayrı bir sayfa açtı. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkması Türk Milleti'nin İstiklâl Harbi'ne başlamasını ve buna dayalı olarak Milli Hakimiyeti'ni kurmasını sağlamasını gerçekleştirdi. Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri ve nihayet 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılması Türk demokrasi tarihinde yeni bir dönem başlattı. TBMM Türk Milleti adına milli egemenliğin emanetçisi ve Türkiye'nin temsilcisi olarak hareket etti. Bu sebeple 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgaliyle birlikte İstanbul Hükümeti'nin yapacağı bütün antlaşmaları geçersiz saydı.

Mustafa Kemal Paşa TBMM'ne 24 Nisan günü sunmuş olduğu teklifte geçici olarak bir hükümet başkanı seçmenin veya Padişah'a bir vekil tanımanın mümkün olmadığını, mecliste milli iradenin yoğunlaştığını, ülkenin geleceğine meclisin el koyduğunu ve TBMM'nin üstünde bir kuvvetin olmadığını; meclisin yasama ve yürütme yetkilerini kendinde topladığını ve meclisten seçilecek bir heyetin hükümet işlerini yürüteceğini belirtiyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın sunmuş olduğu bu teklifte milli irade ön plana çıkarılmıştır. 20 Ocak 1921 tarihinde meclis tarafından kabul edilen anayasa maddelerine göre egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu, yürütme ve yasama yetkisinin Büyük Millet Meclisinde toplandığı; Türk Devleti'nin büyük millet meclisi tarafından idare edildiği ve meclisin iller halkınca seçilen üyelerden oluştuğu hükme bağlanmıştır. Anayasa büyük millet meclisine şeriatı uygulama ve yürütme yetkisini de tanıyordu. Böylece Millet Meclisi fiiliyatta Halifeliği de üzerine almış oluyordu.

Mustafa Kemal Paşa meclis içinde ortaya çıkan gelişmeleri dikkate alarak kendi grubunu oluşturdu ve bu gruba Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adını verdi. Grubun amacını 10 Mayıs 1921 tarihinde yaptığı konuşmada şöyle açıkladı:

"TBMM'nde müteşekkil Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun esas gayesi bugünkü mücadelenin başlangıcındanberi Erzurum ve

² Düstur, II.Tertip, Cilt 8, s.484

*Sivas Kongrelerinde tesbit ve son İstanbul Mebusan Meclisi ile Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen ve millet emellerinin bütünlüğünü ve milletin istiklâlini temin edecek sulhu elde etmektir. Grup bu mukaddes gayeye erişmek için milletin bütün maddi ve manevi kuvvetlerini icat eden hedeflere tevcih edecek ve memleketin resmi ve hususi bütün teşkilat ve tesislerinin bu esas maksada yardımcı kılmaya çalışacaktır*³ Mustafa Kemal Paşa meydana getirmiş olduğu bu teşekkül ile ilerde yapacağı inkılâpların kadrosunu şimdiden kurmaya başlamıştı. Bu grubun dışında meclis içerisinde Halk Zümresi, Tesanüd Grubu, İstiklâl Grubu, İslahat Grubu, İttihatçı Grubu gibi değişik görüş ve düşüncelere sahip oluşumlar vardı.⁴

Mustafa Kemal Paşa ARMHG'nun amacını Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği telgrafla da bildirmiş ve milli bütünlüğün hem cephede hem de cephe gerisinde korunmasının gaye edinildiğini, Misak-ı Milli esasları dahilinde memleketin tamamını ve milletin istiklâlinin temin edilmek olduğunu belirtmiştir.⁵

Mecliste muhtelif görüşlerin olmasının tabii olduğunu belirten Hamdullah Suphi Bey Anadolu'dan seçilip gelen mebuslarla İstanbul'dan gelen mebusların ayrı ayrı değerlendirilmemesini ve araya münafık fikirlerin sokulmamasına dikkat çekmiştir. TBMM'nde ortaya çıkan İkinci Grubun, Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun dışına itilen mebuslar tarafından kurulduğunu belirten Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, meclisin bir bütünlük içinde olması gerektiğini belirtmiştir. Ancak ortaya çıkan anlaşmazlıklar giderilemediğinden İkinci Grup Temmuz 1921'de muhalefet olarak ortaya çıkmıştır. Grubun temsilcileri 16 Temmuz 1921 tarihinde de amaçlarını şu sözlerle açıklamışlardır:

“Misak-ı Milli dairesinde vahdet ve istiklâl-i millinin istihsal ve temini, mevcut kanunların milli hakimiyet esasına göre değiştirilmesi ve düzeltilmesi, umumi hukukun masuniyet ve muhteremiyetini sağlaması”⁶

I.Büyük Millet Meclisi'ndeki bu farklılaşma demokratik gelişmede önemli bir adımdır. Bu farklılaşmanın muhafazakâr ve inkılâpçı düşüncelerden doğduğunu belirten Tarık Zafer Tunaya, meclisi hilafet ve saltanat organı şeklinde görenlerle; inkılâpçılığı komünizme kadar götürenlerin bulunduğu bir tezatlar meclisi olarak niteler ve her türlü fikrin bir sentez havanında dövüldüğü ve çarpıştığını, muhafazakârlar arasında hoca olmayanlar bulunduğu gibi, inkılâpçılar arasında hocaların da

³ *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Mayıs 1337 (1921) Samed Ağaoğlu, Demokrat Parti'nin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri, 1972 s.16

⁴ İhsan Güneş, *I.TBMM'nin Düşünsel Yapısı*, (1920-1923) Eskişehir 1985 s.122

⁵ *TBMMZC*, Devre I Cilt 10 s.296

⁶ Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s.272, Güneş, age, s. 149-152

bulunduğu ve bu görüş farkının meclisin gayesini tayinde önemle rol oynadığını açıklar.⁷

Milli Mücadele’nin zaferle sonuçlanması ve Lozan Konferansı’nın başlaması üzerine Büyük Millet Meclisi, meclisin yenilenmesi için seçimlere gitme kararı aldı. Mustafa Kemal Paşa 8 Nisan 1923’de “Dokuz Umde”yi ilan etti. Seçimde ARMHG adına adaylar gösterdi. II. Büyük Millet Meclisi 11 Ağustos 1923’de çalışmalarına başladı. 11 Eylül 1923’de ARMHG yerine Halk Fırkası (Partisi) kuruldu. Yeni meclis içinde ilk zamanlar önemli bir ayrılık görülmedi ancak Lozan Konferansı sırasında Başvekil Rauf Bey ile Lozan Heyeti Başkanı İsmet Paşa arasında zaman zaman anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Cumhuriyetin ilan edilişi üzerine Rauf Bey’in İstanbul’da gazetecilere verdiği demeçte Cumhuriyete karşı olmadığını ama ilan ediliş şeklini yadırgadığını belirtmesi gerginlikleri daha da artırdı. Rauf Bey Halk Partisi Grubu’nda milli egemenliği savunduğuna dair açıklamalar da bulundu ise de, parti içinde bundan böyle bir muhalif grubun oluşması da önlenemedi.

Diğer taraftan her büyük inkılâp hareketinde olduğu gibi Millî Mücadele’nin kahramanları arasına bir takım “türediler” girmiş ve onların ayrılmalarına sebep olmuşlardır. Kâzım Karabekir Paşa bu konuya dikkat çekerek şunları söyler: “Sulh ile birlikte öyle çehreler çıktı ki, ne Gazi ne de İsmet Paşalar nezdinde eski arkadaşları, eski yollara sevk etmek imkânı kalmadı”⁸ Kâzım Karabekir Paşa açıklamalarında büyük inkılâpların hepsinde olan ve bizde de bütün varlıkları, can ve başları ile el ele verip çalışmış olan rical arasına birtakım tufeyli türedilerin girdiğini ve bunların büyük zaferle hedefe varılarak tehlikelerin ortadan kalktığını görür görmez iktidar mevkiindekilere sokulup yaranmak için, tıpkı bir kamanın bir cismi ikiye bölüşü gibi bu kahramanları birbirinden ayırdıklarını belirtir.⁹

Halk Fırkasında ortaya çıkan bu huzursuzluk bölünmeye kadar gitti ve partiden ayrılanlar 17 Kasım 1924’de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı kurdular.¹⁰ TPCF’nin Başkanlığına Kâzım Karabekir Paşa İkinci Başkanlığına Dr. Adnan Adıvar, Umumi Kâtipliğe Ali Fuat Paşa getirildiler.¹¹

Falih Rıfki Atay, TPCF’nin kuruluşunun şahsi kıskançlıklar ve geçimsizliklere bağlanamayacağı, partiyi kuranlar içinde samimi demokrasi savaşçılarının bulunduğunu ve partiyi kuranların şahsi veya takım

⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, (1859-1952) İstanbul 1952 s 529-530

⁸ Feridun Kandemir, *İzmir Suikastı’nın İç Yüzü*, İstanbul 1955 s. 61

⁹ *Yakın Tarihimiz*, Cilt 1 s.38

¹⁰ *Tanım*, 18 Kasım 1924, *Vakit*, 18 Kasım 1924 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, s. 108

¹¹ Tunaya, age. s.621. Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, s.395

tahakkümüne karşı olduklarına dikkat çeker. "Bu partiyi kuranlar serbest seçim ve serbest bir denetleme meclisi taraftarıydılar. İşlerin dürüst gitmesini, tahakküm ve yolsuzlukların olmamasını isteyen vatansever kişilerdi" diye niteler. Lord Kinnross ise Halk Fırkası'ndan kopmalara ortalarda dolaşan muhbirlerin sebep olduğunu ve onların körüklediğini, bu muhbirlerin Mustafa Kemal'in kulağını kötü niyetli dedikodularla doldurduğunu ve bunun neticesinde çevresinden çekinmeye, önüne çıkanların niyetlerinden kuşkulanmaya başladığını yazmaktadır.¹²

Terakkiperver Cumhuriyet Fırka'nın kuruluş amacı şöyle açıklanmıştır: "Mukadderatını bizzat tayin ve idare etmek, rüşt ve kabiliyetini gösteren milletimize, girdiği yeni sahada sarsılmadan yürüyebileceği doğru bir yol açmak emeliyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı teşkil ettik. Hakimiyet ve hükümlanlık haklarının kayıtsız şartsız istimâli (kullanılması) seçilen bir veya iki meclise tevdi edilmiştir. Bu meclisler milletten aldıkları hakimiyet kuvvetini icraya taalluk eden (ait olan) kısmını aralarından ayırdıkları mahdut bir heyete tevdi ederler. TPCF muhafazakâr bir yapıya sahip olup, rejime bağlı yapılan inkılâpların savunucusu ve destekleyicisi, denetlemeden mahrum kalmış olan meclisi denetlemek, gaye edinmek için kurulmuştur"¹³ Partinin programında dini itikatlara hürmetkâr olduğu da belirtilmiştir.

Lozan Antlaşması'ndan sonra ortaya çıkan bu olumlu gelişmeler ve TBMM tarafından Cumhuriyetin ilan edilmesi ve 3 Mart 1924'de Halifeliğin kaldırılması Türk Milleti'nin siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeni bir anayasanın hazırlanmasını gündeme getirdi. 20 Nisan 1924 tarihinde meclis tarafından kabul edilen anayasada millî hakimiyet, tek meclis ve kuvvetler birliği ile meclisin üstünlüğü prensibi temel esas olarak benimsenmiştir. 1924 Anayasasına göre Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir, hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Türk Milleti TBMM aracılığı ile egemenlik hakkını kullanır, yasama yetkisi ve yürütme gücü TBMM'ne aittir. Meclis kanun koymak, değiştirmek, kaldırmak, devletlerle sözleşmeler yapmak, barış yapmak, savaş ilan etmek, devlet bütçesini incelemek, para basmak, genel ve özel af çıkarmak, idam kararlarını onaylamak gibi yasama görevlerini üzerinde toplamıştır. Yürütme organı meclisin içinden seçilen hükümet tarafından yapılmaktadır.

13 Şubat 1925'de ortaya çıkan Şeyh Sait İsyanı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını zor duruma soktu. Partinin programında bulunan "dini itikatlara hürmetkârlık" maddesi isyanın çıkmasında bir sebep olarak

¹² Lord Kinnross *Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, 1988, s. 468

¹³ *Tevhid-i Efkâr* 23 Kasım 1924, Cebesoy age. s.112

değerlendirildi ve İstiklâl Mahkemeleriyle isyancılar cezalandırıldılar. Ancak bu olay Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasına da sebep oldu ve parti 3 Haziran 1925 kapatıldı.¹⁴

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra uzun bir zaman ikinci bir parti kurulamadı. 1930 yılında Mustafa Kemal Paşayla görüşen Fethi Bey Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurdu. Partinin kurucuları arasında yer alan Fethi Bey (Okyar), Nuri Bey (Conker), Ahmet Ağaoğlu ve Tahsin Bey (Özer) gibi önde gelen şahsiyetler Mustafa Kemal Paşa'nın en yakın arkadaşları idiler. Partinin kurucuları arasında Mustafa Kemal Paşa'nın kız kardeşi Makbule Hanım da vardı.¹⁵ Ağaoğlu, Serbest Cumhuriyet Fırkası olayını yarı trajedi yarı komedi olarak niteler. O'na göre parti halktan gelen bir istek üzerine kurulmamıştı. Partinin kurulmasında Mustafa Kemal Paşanın isteği vardır. Çünkü tek partili bir Cumhuriyet rejimi olmaz. Mutlaka muhalefetin olması gerekir. İşte bu sebeple Mustafa Kemal Paşa partinin kurulmasını teşvik etmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla birlikte Cumhuriyet Halk Fırkasına karşı birikmiş olan kızgınlıklar bir anda ortaya çıktı. Fethi Bey'in konuşmalarını ayaklanmalar ve karışıklıklar izledi. Bu gelişmeler karşısında 17 Kasım 1930'da Fethi Bey partinin kapatıldığını açıkladı.¹⁶

Diğer taraftan Mustafa Kemal Atatürk'ün son zamanlarında bazı sol zihniyetli kişiler "putları kırıyoruz" diyerek Namık Kemal'den Mehmet Emin Yurdakul'a kadar milliyetçilere karşı harekete geçtiler. İktisadi devletçilik, Sosyalist devletçilik şeklinde savunulmaya başlandı. Sosyalist devletçiliği savunanlar Kadro Dergisi'nde toplandılar. Bunlar içinde bakanlık görevinde de bulunmuş olan Tefik Rüştü Aras'da vardı. Celal Bayar ise devletçiliği ekonomik manada ele alan karşı görüşteydi. Mustafa Kemal Atatürk te devletçiliği ekonomik alanda müteşebbislere bir yol gösterici şeklinde görmekteydi. Ferdi teşebbüslere geniş imkânlar sağlayan "Teşvik-i Sanayi Kanunu"nu 1927'de bizzat çıkartmıştı. Özel bankalar ve şirketler kurulmasını teşvik etmişti. Atatürk'ün ölümüyle birlikte devletçilik ve milliyetçilik anlayışında büyük sapmalar ortaya çıktı. Sol düşüncüyü temsil edenler Ankara'da Yurt ve Dünya, Adımlar gibi dergileri çıkardılar. Behice Boran, Pertev Boratov, Niyazi ve Mediha Berkesler, Muzaffer Şerif, Şevket Aziz Kansu gibi isimler bu dergilerde yazılar kaleme aldılar. Bir başka grup Anadolucular olarak nitelendiriliyordu ve Tohum Dergisini çıkarıyorlardı. Bu grubun içinde Remzi Oğuz Arık, Bedii Ziya, Süreyya

¹⁴ İkdam, 5 Haziran 1925

¹⁵ Ağaoğlu age. s.28

¹⁶ Türkiye'de Siyasi Dernekler II, İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Neşriyatı, 1950 s.74. Tunaya age. s.35

Anamur, Hıfzı Oğuz Bekata, Şevket Raşit Hatiboğlu gibi isimler vardı. Bu yazarlar Çığır ve Millet Dergilerinde de yazılar yazıyorlardı. Türkçüler olarak nitelendirilen Nihal Adsız, Reha Oğuz Türkkkan, Sait Bilgiç gibi şahsiyetlerde Milliyetçiler Derneğini kurarak Ergenekon, Orkun, Gökbörü Dergilerini yayınlamışlardır. Memleketteki fikri alanda ortaya çıkan bu gelişmeler demokratik alandaki ilerlemenin bir sonucu olsa gerekti. Bu gelişmeler sonucunda Halk Partisi'nde de yönetimi beğenmeyenler ve daha çok demokrasi isteyenler ortaya çıkmaya başladı. 7 Haziran 1945'de Halk Partisi Meclisi Grubunda "Dörtlü Takrir" verildi. Takrirden Anayasanın demokratik vasfı, hükümetin daha demokratik hale getirilmesi, gericiliği önlemek endişesiyle Anayasanın tahdit edildiği ve harp zamanında bu tahditlerin devam ettiği; harp bittiğine göre meclisin hükümeti bizzat kontrol etmesi gerektiği, Anayasada yazılı bulunan hak ve hürriyetlerin kişilere tanınması ve birden fazla partinin kurulmasına müsaade edilmesi belirtiliyordu. Halk Partisi Meclis Grubu 12 Haziran 1945 günü toplandı ve Takriri reddetti.¹⁷

Takririn reddedilmesi aynı zamanda hükümetin 1945 yılında imza koyduğu Birleşmiş Milletler Anayasası'nın verdiği hakları reddetmekti. Diğer taraftan Cumhurbaşkanı İsmet Paşa daha önce 19 Mayıs 1945 günkü konuşmasında harbin ortaya koyduğu şartlar kalktıkça siyasi ve kültürel alanda demokratikleşmeye gidileceğini belirtmişti. Dolayısıyla Takririn reddi bu konuşmaya da aykırıydı.

II. Dünya Harbi'nden sonra dünyada önemli gelişmeler ve değişimler olmuş ve tek partili rejimler yıkılmaya başlamıştı. Bu sebeple Halk Partisi içinde ortaya çıkan muhalefet yıllardır üzerinde tek parti baskısı olan halkında desteğini almıştır. Gelişmeler karşısında Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan partiden uzaklaştırıldılar. Celal Bayar ise basın kanunundaki hürriyeti kısıtlayıcı maddelerin kaldırılmasını istedi. Parti tarafından bu isteği kabul edilmediği için hem partiden hem de İzmir milletvekilliğinden istifa etti.

Cumhuriyet Halk Partisinden ayrılanlar 7 Ocak 1946'da Demokrat Partiyi kurdular. Parti iki ay gibi kısa bir zamanda onaltı vilayet ve otuzaltı kazada birçok köy ve kasabada teşkilatlandı. Demokrat Partinin hızlı bir şekilde teşkilatlanması ve halk tarafından benimsenmesi Halk Partisini ve Hükümeti telaşlandırdı. Hükümet Eylül 1946'da yapılması gereken Belediye seçimlerini Mayıs 1946 tarihine çekti. Amaç Demokrat Partinin daha fazla teşkilatlanmasına imkân verilmeden seçimi kazanmaktı. 10 Mayıs 1946

¹⁷ **Aydın Tarihi**, Haziran 1945. Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes** (Hazırlayan İsmet Bozdağ), İst.Tarihsiz s.33-34

tarihinde yapılan Halk Partisi Kurultayı'nda konuşan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1947 yılında yapılacak olan milletvekili seçimlerinin de öne alınmasını istedi. Seçimlerin öne alınması hem İsmet Paşa'ya hem de Halk Partisine karşı bir tepki meydana getirdi. Demokrat Parti olayı protesto etmek için Belediye seçimlerine katılmadı.

Diğer taraftan bu gelişmeler Hükümetin basın kanununda değişiklik yapmasını gündeme getirdi. Basın kanununun 5. maddesi değiştirildi. Cumhuriyetin getirdiği inkılâpların yerleşmiş olduğu ve tartışılmaya gerek kalmadığı gerekçesiyle ilgili madde değiştirildi. Bazı basın suçları affedildi. Basın Birliği kaldırıldı ve gazetelerin kendi kuracakları teşkilatlara serbestçe girebilmeleri imkânı getirildi. Gazete çıkarmak kolaylaştırılırken Üniversitelere iç muhtariyetlik verildi.¹⁸ Cemiyetler Kanunu'nda da yapılan değişikliklerle cemiyetlerin kapatılması hükümetten alınıp mahkemelere verildi. Ancak seçimlerin mahkemeler tarafından denetlenmesi isteği kabul edilmeyerek denetleme görevi hükümette bırakıldı. Genel seçimlerin 21 Temmuz 1946'ya alınması Demokrat Partiye çalışma imkânı bırakmamasına rağmen Demokrat Parti seçimlere katılmayı benimsedi ve çalışmalarına başladı. Seçim gezileri münasebetiyle Adnan Menderes Aydın'da yaptığı bir konuşmada savaş yıllarında Türklüğün karşılaştığı güçlüklerin tek parti sisteminin memleket bünyesinde yarattığı zaafın ortaya çıkardığını ve tek partili memleketlerin her yerde yenilgiye uğradığını, tek partiye bağlanan umutların yok olduğunu ve tek parti düşüncesinin harple birlikte yıkıldığını, bu etkilerin Türkiye'de de kendini gösterdiğini açıkladı.¹⁹

1946 seçimlerini, Halk Partisi'nin kazanması için, Hükümet, kaymakamlara Halk Partisi'nin adaylarına yardım etmesi için emirler göndererek Demokrat Parti'nin adaylarının kazanmasını engellemek istemiştir. Nitekim bu hususta Celal Bayar "olaylar gözlerimizin önünde cereyan etmiş, birçok partili arkadaşımız, haksız, kanunsuz, yersiz baskı ve müdahalelerle ölüme kadar uzanan felaketlerin içine düşmüştü"²⁰ diyerek yapılan haksızlığı dile getirmiştir. Seçimler sonunda 456 milletvekilliğinden 395'ni CHP ve 64'nü DP ve 6'sının da bağımsız adaylar tarafından kazanıldığı açıklandı. Bayar'ın iddiasına göre bu seçimlerde Demokrat Parti 279 milletvekilliği, Cumhuriyet Halk Partisi 186 milletvekili kazanmıştır. Seçime hile karıştığından CHP'nin mebusu 395 olarak belirtilmiştir. Çünkü Cumhuriyet Halk Partisi Hükümeti valilere verdiği emirle Demokrat Parti²¹'nin mebus sayısını 64'e düşürmüştür.

¹⁸ Ayın Tarihi, Haziran 1946

¹⁹ Cumhuriyet, 18 Temmuz 1946

²⁰ Bayar, age. s.59

²¹ Bayar age. s.66

Köylerde yapılan muhtarlık seçimlerine dahi valiler müdahale etmişlerdir. Demokrat Partinin kazandığı köylerdeki muhtarlık seçimlerinin çoğu yeniden yapılmış veya vilayet tarafından resen atamalar yapılmıştır. Demokrat Parti üzerindeki baskılar devam etmiş ve partinin kapatılması için CHP'nde toplantılar yapılmışsa da Başvekil Recep Peker bu duruma engel olmuş ve Demokrat Parti kapatılmamıştır.

Celal Bayar 25 Temmuz 1946'da yayınladığı demecinde iktidarı sahte mazbatalar düzenlemekle, seçim evraklarını tahrif etmekle suçlamış ve bu olaylarla ilgili delilleri olduğunu açıklamıştır. Meclis binası etrafında toplanan halk ta seçim sonuçlarını protesto etmiştir. Seçimden sonraki aylarda da CHP ve DP arasındaki gerginlik devam etti. 1948'de Seçim Kanunu değiştirilerek gizli oy açık sayım prensibi kabul edildi. Demokrat Parti seçimlerin mutlaka adli makamlarca denetlenmesini istediye de hükümet bu isteği kabul etmedi. Demokrat Parti bu durumu protesto için 17 Ekim 1948'de yapılan ara seçimlere katılmadı.

1946'da başlayan siyasi mücadeleyi değerlendiren Kemal Karpat, mücadelenin iki pratik gayesinin olduğunu, birincisinin Tek Parti idaresinin kurulmasını ve yürütülmesini kolaylaştıran ideolojiyi ve siyasi vasıtaları tesirsiz bırakmak; ikincisinin de muhalefet partilerinin serbestçe kurulmasını sağlayarak halkın muayyen bir siyasi partiyi tercih ettiğini serbestçe belirtmesine imkân verecek tarafsız bir seçim mekânizması kurmak olduğunu açıklar.²²

Şevket Süreyya Aydemir **Menderes'in Dramı** adlı eserinde Demokrat Partinin ilk defa aşağıdan gelen sosyal bir hareket olduğunu ve memlekette organik bir temel üzerinde oturduğunu belirterek, halkın Menderes'in şahsında gücünü ve dilini bilen bir sözcü bulduğunu kaydeder. Tarık Zafer Tunaya ise Demokrat Partinin muhalefet olarak dayandığı tezlerin memleketimizde ilk defa ortaya çıkan siyasi hadiseler olduğunu ve bunların incelenmeye değer vesikalar kabul edilmesi gerektiğini açıklar.²³

1946'da ortaya çıkan bu gelişmeler 1948'de de devam etmiş ve 20 Temmuz 1948 tarihinde Demokrat Parti'den ayrılan milletvekilleri Mareşal Fevzi Çakmak Başkanlığında Millet Partisi'ni kurmuşlardır. 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimleri büyük bir çoğuplukla Demokrat Parti kazanmıştır. Böylece demokrasi alanında yıllardır yapılan çalışmalar da meyvesini vermiştir.

²² Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.211

²³ Tunaya, age. s.649